

2. Марціновіч, А. З Мсціжаў бачны свет. Агляд творчасці І. Пташнікава / А. Марціновіч // Роднае слова. — 1992. — № 10. — С. 29–36.
3. Навуменка, І. Збор твораў: у 6 т. — 6 Т. Літаратурная крытыка / І. Навуменка. — Мінск: Маст. літ., 1984. — 535 с.
4. Шамякіна, Т. На лініі перасячэння / Т. Шамякіна. — Мінск: Маст. літ., 1981. — 143 с.

Ганна Мятліцкая (Мінск)

АРХЕТЫП СВЯТЛА Ў ЛІРЫЦЫ ЯЎГЕНІІ ЯНІШЧЫЦ

Сапраўдная паэзія нараджаецца з падсвядомасці, уяўляе сабой стыхію падсвядомага, той плён, што прыносіцца натхненнем. Гэта яскрава сведчыць і творчасць адной з самых яркіх, самых адметных беларускіх паэтэс Я. Янішчыц, якая вызначаецца дамінаваннем пачуццяў, эмоцый. «Увогуле гавораць: талант — рэдкасць, ды самая сапраўдная рэдкасць на свеце — дар імправізатара. Паэтаў з гэтым дарам можна пералічыць на пальцах. Сярод іх найперш Адам Міцкевіч і Янка Купала, сюды можна аднесці яшчэ дваіх — Рыгора Барадуліна і Яўгенію Янішчыц. Чаму? Бо мелі шчасце бачыць феерычнасць іх натхнення, проста фантазнае выпырскванне іх вясёлкава-гуллівага слова, настрою, імгненнай рэакцыі на з’явы знешняга свету» [3, с. 61], — слухна заўважыў А. А. Лойка. У вершах Яўгеніі Янішчыц адлюстравалася душа беларускай жанчыны, шчырай, сумленнай, з багатай, мілагучнай мовай, з жаночай мудрасцю.

Лірыка Я. Янішчыц нібыта наскрозь пранізана святлом і блізкая да фальклорных вытокаў. Фалькларызм, народная мелодыка, прыхаваныя ў вершах, з’яўляюцца яскравым сведчаннем знітаванасці яе творчага таленту з песеннай стыхіяй роднага Палесся. А народнае (фальклорнае) і звязана з архетыповым — адлюстроўвае яго, караніцца ў архетыпах нацыянальнага менталітэту.

У Я. Янішчыц, як, да прыкладу, і ў Я. Купалы, пейзаж, як правіла, мазаічны, складзены са штрыхоў. Усе вобразы святла ў паэтэсы станоўчыя, і адпаведна — гэта прыгожыя вобразы, адчуваецца, што аўтарка любіць гэтыя з’явы прыроды, падсвядома імкнецца, каб атрымаўся і станоўчы, і прыгожы вобраз адначасова. З гэтай мэтай паэтэса часта выкарыстоўвае памяншальныя суфіксы, накладанне назоўнікаў і іншыя сродкі мастацкай выразнасці. Прыродныя вобразы, дэталёкі гарманічна ўплятаюцца ў лірычны малюнак верша, надаюць твору вобразнасць, метафарычнасць, дапамагаюць перадаць пэўны настрой.

Вобразы святла ў лірыцы Я. Янішчыц сустракаюцца вельмі часта. Гэта не толькі вобразы сонца, зорак, месяца, зор, але і кветак (рамонкі, лілеі і інш.), і птушак, і снегу, і многага іншага — усяго таго, што складае светлы бок жыцця. Пры гэтым няма амбівалентнасці вобраза снегу (хоць нам сустрэўся адмоўны вобраз завірухі), што адпавядала б славянскім міфалагічным уяўленням.

Яўгенія Янішчыц — тонкі лірык. Яе паэзія надзвычай метафарычная і вобразная. Для перадачы і добрага, і дрэннага ў жыцці, а таксама ў настроі

паэтэса часта карыстаецца мастацкім прыёмам кантрасту (можна нават удакладніць: вострага кантрасту), яна часта супрацьпастаўляе тое, што спрыяе чалавеку, і тое, што перашкаджае яму (напрыклад, у якасці адмоўнага кампанента падобных кантрастаў выступаюць такія вобразы, як золь, вецер, скруха). Жар і лёд супастаўляюцца ў вершы «Непастаяннае, як хваля». Так, жанчыне адначасна светла і горасна [4, с. 147], яна жыве «*між сонца і між грому*» [4, с. 255], яе голас «*пазначаны светлай журынкай рабін // І жарам шыпыны акойнай*» [4, с. 65], яе праца «*пад хмараю. І промнем залатым*» [4, с. 254], узгадваюцца «*гора з сонцам напалам*» [4, с. 153].

«Святло — субстанцыя, экзистэнцыяльна ўласцівая зямному свету, якая пранізвае сабой усё існае на зямлі — ваду, паветра, агонь; неад’емны атрыбут свету (параўн. спалучэнні значэнняў ‘святло’ і ‘свет’ у слове *svěť у славянскіх мовах). Гэта тлумачыць выразы накшталт “белы свет”, “Божы свет” або “вольны свет”, якія абазначаюць свет, напоўнены святлом» [2, с. 565]. У многія вершы Я. Янішчыц уплецены вобразы святла, з якімі асацыятыўна суадносіцца ўсё станоўчае. Часам яны складаюць ідэйна-мастацкую аснову твораў. Так, лірычная гераіня верша «Стрыжы начныя» размаўляе з птушкамі і дажджом. Паэтэса прыехала ў вёску, а там дажджы... У творы перададзены яе настрой, жаданне, каб было сонечна: стрыжы і ластаўкі, «*хоць на хвілінку сонца запыніце*», дажджы, «*...бліскаўкі-маланкі, // Аціхніце ну хоць бы на світанку*», «*няўжо чаканы промень абміне?*» [4, с. 257].

Вобразамі святла напоўнены і верш «Азёрны час»:

Раскальшаш возера святло.

Будзе зорка да вясла прыбіта. ...

Поўна зор вандроўнае вядро [4, с. 150].

Родныя мясціны дораць успаміны пра светлае, мроі: «*...ў зялёным канверце вясны // Прысылалі мне сонца Прылукі*» [4, с. 152]. Святло ў прыродзе спрыяе нараджэнню святла ў чалавечай душы: «*Толькі далечы гэтай адкрытая насцеж, // Зноў святлее душа, як лістотай лясы*» [4, с. 222].

Святло — гэта аснова жыцця і яго пачатак: «*Нам, як пачатак буквара — // Святло, Любоў і Годнасць*» [4, с. 256], «*...дождж, і гром, і ясны промень — // Пачатак і працяг жыцця*» [4, с. 86]. Вобраз святла адухоўлены: святло (жытняе) шуміць («*Убачу маму на дарозе // У шуме жытняга святла*» [4, с. 68]), можа памерці («*Ля муроў стагоддзяў, ля падмуркаў, // Дзе яшчэ не вымерла святло*» [4, с. 95]).

У мастацкім свеце Я. Янішчыц нярэдка вобразам дрэў (і ўвогуле раслін) уласціва святло, вобразы святла становяцца асновай метафарычнай мовы паэтэсы: «*Светла сцеежку асытаў чаромхавы дым*» [4, с. 275]. Гэты радок адлюстроўвае спадзяванне паэтэсы, што нешта іншае, светлае пачнецца ў яе жыцці. Назіраецца персаніфікацыя вобраза каліны: «*Светла аклікну каліну-сяброўку — // Сумам маім на мяне паглядзіць*» [4, с. 257] (верш «Каліна зімы»). «Агнявая агромленая гронка» каліны — увасабленне лірычнай гераіні (верш «***Гэта, мілы мой, лёсу насмешка...»). Вобраз любові да святла знаходзім у вершы «Прыйсці да таварыша»: «*За ноч паднялася ў аціхлым двары // Любоў да святла — ці галінка бярозы?*» [4, с. 135]. Гэтыя два вобразы (абстрактны і

канкрэтны) спалучаны на падставе асацыятыўнага падабенства. Вобраз бярозы асацыятыўна суадносіцца з белым колерам і — адпаведна — са святлом:

*Мой горкі прыпамін,
Жыцця скупая проза:
Яго туга — Палын!
Яго святло — Бяроза!* [4, с. 197]
(верш «***Мой горкі прыпамін...»)

І ў фінале твора: «Панікну Палыном // І выстаю — Бярозай» [4, с. 197]. У вершы «Над перакатнай рэчкаю» таксама сустракаем падобны вобраз бяроз: «Як глянё: бярозы свечкамі, // Нязманлівым святлом» [4, с. 35].

Яўгенія Янішчыц вельмі назіральная. Шыпшына цвіце пунсовымі агеньчыкамі — гэта «акопнае святло» [4, с. 263]. Сяброў, блізкіх і дарагіх людзей паэтэса ўспрымае праз вобразы святла. Так, пра сябра паэтэса гаворыць: «Ты жадаў усім святла» [4, с. 109]. Святло чалавечай аўры — гэта значыць святло, уласцівае чалавеку, — можа быць празрыста звонкім: «І ў звоне дзён разносяць крыгі // Твайго святла празрысты звон» [4, с. 250]. Малады ўзрост — душэўнае святло, час кахання: «Яшчэ святла даволі // І нельга не любіць» [4, с. 221].

Каханне напаўняе душу святлом — матыў многіх твораў Я. Янішчыц. Так, верш «Святло» — твор на тэму кахання, прысвечаны адлюстраванню пачуццяў закаханых і іх адносін:

*...Светла як ад ранішняга снегу,
Толькі ад вячэрняга — святлей* [4, с. 215].

У вершы «***Слоў медзякі... Пачуццяў бранзалеткі...» паэтэса асацыятыўна суадносіць каханне са святлом, атаясамлівае паняцці «любоў» і «святло»: «Іграй, святло! Струмень, любові ток!» [4, с. 96].

Станоўчыя вобразы шчасця і мар, як і вобраз кахання, таксама асацыіруюцца са святлом. Лірычная гераіня кажа: «Паўстану я ў святле нязменных мар» [4, с. 62]. Шчасце палае: «...Журавінавым болем прабілася шчасце, // І палае яно паміж позняй расы» [4, с. 222].

Праз вобразы святла перадаюцца і адчуванні лірычнай гераіні пасля яе расстання з каханым: «...нікога // Болей светла не любіць» [4, с. 251]; святло згіне ад недаверу — гаворыцца ў вершы «***Нясуджаны, я так скажу аднойчы...»; «Смяюцца вочы, поўныя святла. // А на губах — гарчавінка самоты» [4, с. 246].

Вобраз мамы, Марыі Андрэеўны, для паэтэсы бясконца дарагі і светлы. Паэтэса піша пра вочы мамы: «Слязой і сонцам ў адначасе вочы // Спакойна спрабавалі мне ўсміхацца» [4, с. 171], пра ліст ад мамы: «І чую я, як светла словы ткуцца, // І гэтак светла ліст яе чытаць» [4, с. 163]. Маці светла моліцца зямлі (верш «Ты косіш сена, колеш дровы»), «Жытнёвы твар прасвечаны усмешкай, // Агонь сунічна шчокі распаліў» [4, с. 157], мама «сустракае... прасветленасць дня // Усмешкай — адвыклася плакаць» [4, с. 67].

«Апазіцыя святло — цемра цесна звязана з уяўленнямі пра вочы, зрок і слепату» [2, с. 565]. Святло вачэй згадваецца ў вершы «Ружы Купалы», у якім абыгрываецца адна з рыс характару класіка: паэт любіў кветкі, не дазваляў іх

рваць, асабліва любаваўся ружамі. Я. Янішчыц адзначае, што ў балесны лёс Я. Купалы ўпляліся шыпы і ружы.

«Нязгасная іскрынка ў вачах» і ў Тараса Шаўчэнкі (верш «Тарасаў шлях»). П. Машэраў быў санцалюбам (верш «Жураўліны рэквіем»). На дабрыню і святло ў душах удоў звяртаецца ўвага ў «Баладзе вернасці»: «*Адкуль у вас пагэтулькі святла?..*» [4, с. 112].

Сустрэкаюцца ў лірыцы Я. Янішчыц і вобразы светлага адыходу (верш «Удовін дождж»), светлай дарогі (верш «Рыгору Семашкевічу») — гэта пра праводзіны чалавека ў апошні шлях. Згадваецца народны звычай «светла ўспамінаць» нябожчыка (верш «Птах», з датай 27.VII.1984 г., — У. Караткевіч памёр 25.VII.1984 г.).

Акрамя таго, вобразы святла выкарыстоўваюцца для перадачы настрою, унутранага стану лірычнай гераіні, апісання паэтэсай самой сябе. У гераіні светла на душы [4, с. 262], яна «*святлом і цішаю сагрэта*» [4, с. 73], «*ветлым сонцам ці шчасцем сагрэта?*» [4, с. 42], на прыродзе адчувае сябе «*...шчаслівай // Святлом узгоркаў і раўнін*» [4, с. 41], праз гады па-ранейшаму ўспрымае сябе светлай дзяўчынкай (верш «***Не сябрукі мы і не аднагодкі...»).

Тонкае адчуванне святла паэтэсай, адчуванне сябе на святле, магчыма, гэта і адчуванне сваёй душэўнай аголенасці і адкрытасці. У вершы «***Напэўна, шчасце ў мяне не па ўзросту...» лірычная гераіня падрабязна перадае свой унутраны стан:

*Прабываецца праз першае лісце
Празрыстасць думак і гукаў празрыстасць...
Сонца высока.
Блізка да маю.*

Сама сябе на святле адчуваю [4, с. 75].

Загадкавая метафара ў вершы «***Жыву сярод глухіх балот...»: лірычная гераіня жыве «*над сонцам найвышэйшай пробы*» [4, с. 26]. Да таго ж у вершы «***А як хацелася цяпла...» яна гаворыць пра сябе: «*Мой боль — // На вышыні святла, // Таму і ноччу мне світае*» [4, с. 188].

Мастацкія спробы асэнсаваць сваё жыццё, выкарыстоўваючы пры гэтым вобразы святла, назіраем у многіх творах Я. Янішчыц, паэтэса імкнецца праз радкі твораў як бы наноў раскрыць сябе, свае перажыванні, перадаць свой унутраны стан, настрой:

*Будзе светла мне і горка
За лагчынай, за гарой
Паміж ранішняю зоркай
І вячорнаю зарой* [4, с. 101].

Або:

*Што ж, і сама я ўразумела:
На вуснах з горыччу святла
Жыву няўтульна і няўмела
З нязменнай прагаю крыла* [4, с. 207].

Яўгенія Янішчыц у вершах «***Вось так узгараецца слова...» і «***У заснежаны вечар зімовы...» спрабуе асэнсаваць свой лёс. У першым з іх паэтэса разважае, што яна будзе часова з праменьчыкам, іскрынкай, раллэй (іскрынка,

магчыма, асацыіруецца з імгненнем: хутка загараецца і хутка гасне), яна будзе ўзаемна з калінай, слязінай, святлом, будзе навечна з карэньчыкам, каменьчыкам, зямлёй. У другім вершы лірычная гераіня гаворыць пра сябе: «Пракаціўся узорны мой шлях, // І лісточкам ззалелым трапеча // Цуда-зорка ў пустэльных палях» [4, с. 268] і ніжэй дадае: «Дагараю, але не згараю, // Бо нязменна гляджу на зару!» [4, с. 269].

Паэтэса задумваецца над сваёй будучыняй, непакоіцца ад няпэўнасці: «...На якім агні замешан // Мой наступны крэўны дзень?» [4, с. 251]. Лірычная гераіня прызнаецца: «І душа мая часта, нібы матылёк, // На агонь вылятае, ды агню не баіцца» [4, с. 155], клопатна турбуецца: «О толькі б не паменела святла» [4, с. 142]. У вершы «***То цёмны бор, то рэдзенькі лясочак...» гаворыцца, што лірычная гераіня ўваскрэсне праз агонь.

Сама паэзія, на думку Я. Янішчыц, звязана са святлом. У вершы «Прыгаршчы святла» паэтэса разважае, што значыць сапраўдная паэзія, вечнасць паэзіі: «Паэзія, — яна не знае тлену, // Калі ў душы хоць прыгаршчы святла» [4, с. 75], адзначае, што на сэрцы агнём выпісваюцца радкі. Са святлом суадносіць яна і творчы дар. Сама творчасць успрымаецца паэтэсай як святло: «Прымі святло, // Што льецца з-пад няра // І вырастае ў сонца пад рукамі...» [4, с. 151] (верш «Другу»); «Сёння й ніколі так светла няру» [4, с. 244], — гэта значыць добра і лёгка пішацца; «Знаю, будзе ткацца слова // З неспакою і святла» [4, с. 91]. Творчасць як крылы, — лірычная гераіня Я. Янішчыц часта адчувае сябе птушкай або ў некаторых вершах знаходзім яе мастацкае пераўвасабленне ў птушку: «І за спіной світаюць вольна // Два летуценныя крылы» [4, с. 275].

У вершы «Зона святла» называюцца імёны творцаў (І. Мележ, А. Куляшоў), якія ўнутрана блізкія паэтэсе, выяўляецца яе сувязь з мастацкай традыцыяй:

*Ды ў час, калі шукае слова — слова,
Знябыўшы тлусты тлум і мітусню,
Агеньчык цыгарэты Куляшова
І журавіны Мележа — прысню* [4, с. 86].

У твор уключаны і роздум лірычнай гераіні над сваім жыццём, яго складанасцямі: «Жыццё, // жыцця ты іншага не мысліш // На катарзе любові і святла!» [4, с. 86]. У лірыцы перададзена разуменне паэтэсай свайго жыццёвага прызначэння: «Дзякуй лёсу, // маю не ў нагрузку — // Зорны крыж Мацея Бурачка...» [4, с. 20], «Служу зямлі, дзе промень не пагас» [4, с. 266].

Такім чынам, намі разгледжана невялікая частачка лірыкі Я. Янішчыц, у якой выяўлены архетып святла. У адпаведнасці з міфалагічнымі ўяўленнямі, святло — тая субстанцыя, якая пранізвае ўсё на зямлі, прысутнічае не толькі ў прыродзе (святло як стан у навакольным свеце), але і ў чалавеку, яго душы, яго працы, яго творчасці, у яго жыцці ў цэлым. Як бачна, зусім невыпадкова даследчыкі адзначаюць, што паэзія Я. Янішчыц вельмі светлая, «...вясковыя вобразы загаварылі словамі самай чыстай, адухоўленай, светлай паэзіі ... усё створанае Я. Янішчыц здольна адарыць чалавека светлай духоўнай энергіяй» [1, с. 183]. З кожным асобным вобразам святла ў мастацкім свеце паэтэсы

звязаны пэўныя думкі, ідэі, асацыяцыі. Святло — адзін з яе любімых архетыповых вобразаў.

Літаратура

1. Калядка С. У. Непрыручаная птушка Палесся. Творчая індывідуальнасць Яўгеніі Янішчыц / С. У. Калядка. — Мінск: Бел. навука, 2007. — 216 с.
2. Левкиевская Е. Е. Свет — тьма / Е. Е. Левкиевская // Славянские древности: этнолингв. словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. — М.: Междунар. отношения, 2009. — Т. 4: П (Переправа через воду) — С (Сито). — С. 565–567.
3. Лойка А. А. Займальная літаратура: эсэ / А. А. Лойка. — Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2009. — 176 с.
4. Янішчыц Я. Выбранае / Я. Янішчыц; уклад. А. Канапелькі і В. Коўтун. — Мінск: Маст. літ., 2000. — 351 с.

Вольга Козіч (Мінск)

ПСІХАЛАГІЧНЫЯ АСПЕКТЫ БЫЦЦЯ ЧАЛАВЕКА (ПА СТАРОНКАХ ТВОРАЎ АНДРЭЯ ФЕДАРЭНКІ)

Напачатку мінулага стагоддзя М. Багдановіч у артыкуле «Забыты шлях» выказаў вельмі важную літаратуразнаўчую ісціну: «Як кожны народ мае сваю нацыянальную душу, так ён мае і свой асаблівы склад (стыль) творчасці, найбольш прыдатны для гэтай душы» [1, с. 288]. Нацыянальная проза была заўсёды моцная сваім бытапісальніцтвам. Яно праяўляецца ў абвостранай увазе да самых штодзённых і простых праяў жыцця, да падрабязнасцей, дробязей, прыватнасцей чалавечага існавання. Вялікая карціна свету, сутнасць быцця чалавека выяўляецца праз побытавае, выпадковае, тым самым дазваляючы нам убачыць непаўторны, заўсёды індывідуальны свет асобнага чалавечага жыцця.

Героі твораў А. Федарэнкі — звычайныя людзі, тыя, каго называюць «простымі», нічым, на першы погляд, не адметныя. І толькі талент пісьменніка адкрывае чытачу іх душы на тую псіхалагічную глыбіню, за якой чуецца жывая зацікаўленая размова пра беларуса-сучасніка.

Падзеі аповесці «**Ціша**» адбываюцца на гарадской ускраіне Чэшская Слабада, хаця месца прапіскі можа належыць любой геаграфічнай кропцы нашай Беларусі. Шасцігадовы Петрык Дворак жыве разам з маці (працуе ў прыгарадных цяпліцах), бабуляй Домнай (яна — ўдава франтавіка), непадалёк жывуць сямейныя Стах і Стэфан — дзядзькі Петрыка па бацьку. Марк — бацька хлопчыка, — як раней казалі, «сабакам сена косіць», нібыта зарабляе грошы ў далёкай Сібіры на будоўлю кааператыўнай кватэры ў «мікрараёне». Перазім ужо на першай старонцы твора дае знішчальную характарыстыку сынам бабулі Домны: «*Усе тры браты мелі розную знешнасць: Стэфан — светлы, Стах — руды, Марк — чарнявы; затое былі аднолькавыя характары: упартыя, упёртыя, ганарыстыя і надта ж нядружныя, да таго, што за вочы іх празвалі «браты Карамазавы», і гэтая дражнілка даўно гуляла па наваколлі як анекдот, як абазначэнне пустой крыўды: «Чаго надзьмуўся, як той Карамаз?», ці «Вам яшчэ не хапала сварыцца, як тым Карамазавым!»*» [2, с. 50–51]. Менавіта тут, як мне падаецца, схаваны тлумачальны код філасофскага зместу аповесці. Зразумела, адразу напрошваюцца асацыяцыі з раманам Ф. М. Дастаеўскага «Браты